Cărţi cu însemnări manuscrise

Un document de mentalitate

Dintr-o perspectivă socio-istorică a lecturii, cartea veche românească îşi dezvăluie o componentă subiacentă a difuzării ei, detaşată de receptarea propriu-zisă a textului, dar relevantă ca document de mentalitate. Adnotările de pe filele unor tomuri uitate de vreme se circumscriu într-o inedită cronică, subiectivă, trădând, de fiecare dată, un adevărat cult al cărţilor din partea celor ce le moşteneau sau doar le răsfoiau. Căci însemnările aşternute pe marginile unor foi sau la sfârşit de capitole, pe foile liminare sau pe forzaţul coperţilor depăşeau prin intenţie sfera faptului anodin, încărcându-se dintru început de o anumită gravitate, proprie unor inscripţii sortite să dureze în timp. Micii cronicari improvizaţi aveau, cu siguranţă, conştiinţa unui gest durabil, menit să le perpetueze numele în posteritate. De aici formularea voit protocolară cu care debutează majoritatea însemnărilor de proprietate, cu un cuprins oarecum convenţional, conceput după o stereotipie deja încetăţenită. Scribi cvasianonimi evocă „cu mână de ţărână“ tot ceea ce este legat într-un fel de impactul cărţii, de păstrarea şi transmiterea ei intactă peste ani, dar şi întâmplările la care au asistat, deseori

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

neputincioşi, evenimente sau cataclisme naturale, fapte ieşite din comun sau, dimpotrivă, aproape insignifiante, ce nu pot fi însă date uitării. Structurile mentalului colectiv se reflectă aproape în fiecare dintre aceste glose, capabile să exprime atitudini umane fundamentale, căci ele rescriu, după cum remarca Nicolae Iorga, „istoria, care nu e compusă, ci numai însăilată, notată incidental şi sporadic, de cei modeşti şi puţin cărturari uneori, cari nu se gândesc nici la un patron, nici la un public, ci pun pe hârtie ce ştiu, din simplul impuls instinctiv de a nu lăsa faptele să se piardă ori din nevoie de a face şi pe alţii, necunoscuţi, martori ai suferinţelor, isprăvilor şi întâmplătoarelor bucurii ale lor. E istoria ţării prin cei mici“[1].

O încercare de sistematizare a însemnărilor din trecut reţine un întreg şir de domenii pe care acestea le acoperă: istorie politică internă; războaie, ocupaţii străine, năvăliri de pradă; istorie economică, socială, administrativă, drept; starea timpului şi influenţa sa asupra agriculturii şi a pieţei; inundaţii; invazii de lăcuste; epidemii; epizootii; învăţământ; preţul şi circulaţia cărţilor; incendii; cutremure de pământ; eclipse, comete, mitologie populară; cronici mici[2]. Lăsând „scrisoare“ urmaşilor despre evenimentele pe care le-a trăit, cronicarul-martor ocular transmitea, implicit, un mesaj despre mentalitatea vremii, despre micul univers în care îşi consumă bucuriile sau

[1] N. Iorga, *Istoria ţării prin cei mici*, în „Revista istorică“, VII, 1921, nr. 1-3, p. 26.

[2] Vezi Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iaşi, Editura Junimea, 1975.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

dramele, impresii din care pot să transpară viziunile sale şi ale contemporanilor săi asupra lumii[3].

Difuzarea cărţilor, din momentul ieşirii lor de sub teascurile tipografiei şi până a ajunge în cel mai îndepărtat cătun, se făcea prin cele mai diverse căi, de multe ori printr-o vamă neştiută a munţilor. Direct de la sursă sau prin intermediul unor neobosiţi colportori, cartea este procurată la scurt timp de la apariţie de către comunităţile interesate, fiind transmisă apoi, prin fulminante sentinţe testamentare, generaţiilor următoare. Înalţi prelaţi sau chiar domnitori sunt implicaţi direct în aceste tranzacţii sau donaţii[4]. Un exemplar din *Cartea românească de învăţătură*, apărută la Iaşi, în 1643[5], era atestat la sfârşitul secolului trecut la Vişeul de Jos, în Maramureş, fiind obţinut, fără vreun alt intermediar, chiar de la mitropolitul Varlaam: „*Scris-am eu, popa Gheorghe, în Suceavă, în sfânta mitropolie, când am cumpărat această sfântă Evanghelie de la preaosfinţitul părinte mitropolitul Varlaam de Muldua. Să fie de învăţătură a toţi creştinii ce vor afla preavoslavnici. Iasta scris cetiţi-l şi-ntr-o rugă vor pre noi nu uitaţi-l şi fiţ sănătoşi...*“. Tot pe un exemplar din *Cazania lui Varlaam*, pe care l-am găsit la Ohaba de sub Piatră,

[3] Vezi şi Alexandru Duţu, *Explorări în istoria literaturii române*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969, p. 64.

[4] Însemnările pe care le comentăm, scrise cu caractere chirilice, au fost transpuse de noi de pe cărţi vechi existente în diferite biblioteci, colecţii sau biserici din Transilvania. Pentru reproducerea textelor am utilizat metoda transcrierii interpretative. Unele glose le-am publicat iniţial în „Sargetia“, XIII, 1977, p. 579-589; XIV, 1979, p. 309-319.

[5] Se păstrează într-o colecţie particulară din Deva.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

în Ţara Haţegului, mitropolitul Sava Brancovici consfinţeşte cu autograful şi cu pecetea sa cumpărarea cărţii de către mai mulţi săteni din Brănişca şi din împrejurimi: „*Să să ştie această carte o au cumpărat Lupaş Toader, de cumpărat Lungu Pătru din Trănăviţ şi a dat pentru sufletu lor Lupaş Toader din Brănicica să fie pomeană şi la besearica de la râu şi o a dat denaintea vlădicu Sava Brancovici şi Pop Ilie din Trănăviţ, [...] Mihai din Brănicica [...] Toma din Dealul Mare, Ursul din Trunav [...] aceştia au fost toţi de împreună când au dat această carte pentru sufletul lor Lupaş Toader. Cum să n-ai bunii mei de semânţa lui a Pătru sau feciorii sau fetele pentru certu lor. Datu-s-au aceasta carte la bisearica în Brănicica, iar cine ore lua de la această besearică fie fie anatema şi proclet ca şi Arie de pe 318 de părinţi sfinţi. Datu în luna noiem., 8 zile,* rož. Bož. *1669. Vlădica Sava*“[6]. Pe *Triodul* scos la Buzău, în 1700, se certifică lapidar o danie princiară făcută imediat după apariţia cărţii[7]: „*Acest Triod s-au dat de pomană de măriia sa vodă, Io Costandin Brâncoveanu voievod, mănăstirii de la satul măriii sale de la Sâmbăta de Sus.* Lět *7209*“.

O carte cu o mare răspândire în Transilvania, *Chiriacodromionul* din 1699, ajunge în pădurenimea Hunedoarei, la Lelese, după numai şase luni de la ieşirea sa din tiparniţa de la Bălgrad, după cum o

[6] Pentru alte două autografe pe cărţi care au aparţinut mitropolitului Sava Brancovici, vezi şi P. P. Panaitescu, *Istoria slavilor în românește în secolul al XVII-lea*, în „Revista istorică română“, X, 1940, p. 91-92.

[7] Exemplar aflat în biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu“ din Cluj, cota V 12.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

confirmă glosa olografă pe care mitropolitul Atanasie Anghel o aşterne pe filele ei: „*1700, 18 iunie. Noi, vlădica Atanasie, am dat această Păucenie popii Iştioan din Leleasă să se plătească precum s-au socotit din săbor. Scris în Hinidoara*, dnĭ *18, luna scrisă mai sus*“. O a doua notiță este scrisă de către cumpărător, care ne furnizează mai multe amănunte privind achiziția cărții: „*Eu, Ion Iştioan, precum au scris sfinţiia sa, părintele Atanasie, i-am dat 20 de zloţ şi încă pintru giumătate ce i-am dat la părintele protopop Ghiorghie au mânat în lucu-ţi pre popa Iacob şi pre Ioanăş logofătul*“. Şi pe un alt exemplar din *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, pe care l-am întâlnit în Ţara Haţegului, la biserica din Silvaşul de Jos, este indicat mai întâi locul procurării: „*Această carte ce easte cumpărată din tipografie*“, după care, pe coperta interioară, se trece şi preţul: „*Această carte easte a Slivaşului de Jos cumpărată cu 18 florini*“. O danie din partea unui prelat, vicarul Ioan-Iacob Aron, am înregistrat-o pe alte două cărți de la Silvaşul de Jos. Pe un *Octoih*, apărut la Blaj, în 1770, se menționează deja după numai un an: „*Acest Octoih s-au dat din crăiasca milă prin c<institul> P. Iacob Aaron, vicaraşul Episcopiei Făgăraşului pe seama bisericii cele unite din Silvaşul de Jos, în anul 1771, decembrie 25*“. O însemnare aproape identică apare şi pe *Triodul* imprimat la Blaj, în 1771.

Cărțile ajung, prin urmare, în satele transilvănene la puțin timp după apariția lor, ceea ce denotă că solicitările erau destul de presante. La trei ani după tipărire, prima ediție a *Evangheliei* de la Blaj, din 1765, este cumpărată şi donată bisericii din Silvaşul

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

de Jos, după cum reiese din această adnotare desfăşurată pe nu mai puţin de 55 de pagini: „*Această sfântă şi dumnezească Evanghelie, ce cuprinde întru sine slujba peste tot anul şi a sfintelor patimi, s-au cumpărat prin osteneala şi cheltuiala dumneaiei, jupânesii roaba Aniţa, adecă jupânului Furiş Ghiorghie din Deva, îndemnat fiind din Duhul Sfânt ca să fie biseari<cii> Silvaşului de Jos cea neunit<ă> de pomenire vecinică şi s-au cumpărat drept flor<ini> vonaşi 12, deci cine s-ar ispiti a înstrăina de la mai sus numita bisearică să fie blestemat ca cel ce-şi bagă foc de (...) S-au scris prin mine, protopop Mihai. Anul 1768, zile februar 21*“.

Aceeaşi tipăritură, într-un exemplar păstrat în prezent la Castelul Corvineştilor din Hunedoara, este semnalată la aproape patru ani de la apariţie în satul Stretea, de lângă Dobra, deşi, curios, notiţa următoare este datată, la sfârşit, 1795: „*În anul 1769, în luna lui ianuarie, în 14 zile, am cumpărat eu, Balaţ Ghiorghe din Stretea, această sfântă Evanghelie de pomenire la sfânta besearica noastră a Stretii şi nime să nu îndrăznească ca să u strămute la alte besearici, ci să ste aici şi cine s-ar ispiti să o strămute sau să o fure să fie afurisit de trei sute şi optsprezece de părinţi sfinţi de la Nicheia şi de toţi sfinţii lu Dumnezeu, fără la această besearică să ste pururea şi am dat pă dânsa florinţi 13. 1795*“.

Dacă unele notiţe sunt redactate compact, pe o singură pagină, cum ar fi cele de mai sus, altele se întind pe mai multe file, chiar dacă cuvintele se află presărate, cu destulă largheţe, în subsol. O tipică însemnare de proprietate, scrisă pe 46 de pagini, găsim pe un exemplar din *Biblia* apărută la Blaj, în 1795,

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

existent în fondul de carte veche românească al Muzeului din Deva: „*Această sfântă carte care se cheamă Biblia o au cumpăratu Hrista Grigorie lui Ilie, cu soţu său Sâmtioana şi cu Scrobu Sâtion a lui Petraşu, cu soţu lu Barbură, de-au dat pe ea Gligorie nouăsprăzeace zloţi şi Sâmtioan cinci zloţi. Şi o au datu de pomană la besearica din Gura Negrii să aibă pomenire sufletească şi eu şi neamurile loru în vecii veciloru, fiind popi în poporu popa Anghelu şi popa Dumitru în anii în 1805 iunie 26 zile. Iar cine o va fura să fie afurisitu de trei sute optusprăzece de părinţi sfinţi de la săboru Nicheii şi de la besearecă şi Dumnezeu şi de toţi sfinţii*“.

Peste câteva sute de pagini, într-o însemnare mai târzie, se arată adevăratele peripeţii prin care a trecut cartea în zona Munţilor Apuseni, ceea ce îl sileşte pe moştenitorul de drept să reitereze afurisenia mai veche pe care o scriseseră părinţii săi: „*În anul 1836 s-au fost înstrăinat această sfântă Biblie s-au furatu, neştiind nime ce s-au făcut numai omul cel rău şi blestemat după ce s-au ştiut în ruşine au fost înaintea sfintei biserici şi a oamenilor de Bota Ion, parhon dascălu v-o dus în Abrudu în oraşu şi v-o vândut cu 2 galbeni cu 23 de zloţi la Toma Soholodeanul din oraşu den sus, măritat Pupăzariu, iară Pupăzariul vânzându-o la un morariu a finăsului, a şpanului, cu 50 de zloţi această Biblie. Iară eu, Hrista Gheorghie, fiindu-m ca moşie sau a părinţilor şi a neamului mieu Hrista Gligorie, fiind eu, Hrista Gheorghie, slugă în oraşul Abrudului, cu îndemnarea şi agiutoariul lui Dumnezeu, ieşindu-mi înaintea ochilor miei am cunoscutu scrisoarea cinstiţilor părinţi şi blăstămul lui popa Anghel şi a lui Necşu popa Dumitru. Dânsul su întuduman înaintea oamenilor străini*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

am înştiinţat la Gura Negrii, la popa Scrob Nicolae, fiind cantor Briciu Florea la Abrudu şi eu fiind acolo o am căpătat cu cheltuială prin judecata Domnului din birău Racoşi această sfântă carte şi prin mărturii cine va îndrăzni a două oară a o înstrăina afurisit de Dumnezeu, precum easte scris mai întâi de preoţi".

În acelaşi fond, întâlnim pe un exemplar din *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648, provenit din Cărmăzăneşti-Gurasada, o însemnare care are configuraţia unei cronici detaliate, deşi începutul s-a pierdut, despre destinul unei cărţi rămase fără stăpân: „... *pre fratesu, popa Danil din Vorţa, şi s-au mărturisit înaintea lui Dumnezeu şi a milostiveniei sale şi după mărturisirea lui s-au prestăvit şi după moartea lui i s-a cuvinit ca să-i cânte un sfânt sărindar. Şi aşa am lăsat şi noi această carte în mâna părintelui Danil cum să va apuca să slujească lui Dumnezeu printr-acel suflet acel sfânt sărindari. Să rămână cartea milostivei sale la besearica Vorţii, iar să nu l-ar putea sluji milostiva sa să-l dea în mâna altui cinstit şi dintre cei cuvioşi preuţi cari să poată sluji Domnului acest şi înfrişat slujbă pre care s-au şi făgăduit cartea aceastaş, iar cine or da pe bani în vânzare sau în altă parte de cumu-i scris aici şi cine ar face aceasta să fie lepădat de împărăţia Domnului Iisus Hristos şi cei sfinţi arhierei. Sau protopop s-ar afla şi ar găsi această sfântă carte alta asupră procopsit de nu-i polojenie aici sufleteşte v-o face această carte bir de o ar afla să o ia ca nişte stăpâni şi pre această sfântă o a da şi pre acei prestupnici o ar certa cu certare în săborul sfânt şi de va face cartea mai multă decât acel sfânt sărindar să intre al săracilor cari au rămas de popa Ion, numite Mărinca şi Răboca şi această polojenie o am scris în*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

Vorţa, în casa lui popa Danil, întru anii Domnului 1714 msca *martie, 2 zile. Noi, smeritul sfânt săbor Cozop Iosif* ot *Dobra şi eu popa Sava, fiind giuratu în Sârbi*".

O carte putea stârni patimi sau dispute neîntrerupte, în jurul ei se ţeseau intrigi sau se încheiau tranzacţii cu un substrat mai dramatic, în care ea nu mai era obiect de litigiu, ci de reconciliere. În aceste situaţii, dania unei cărţi se instituia într-o formă de procedură, frecventă în practica dreptului penal feudal, asemănătoare „gloabei" în bani sau în vite, care să conducă la împăcarea părţilor şi la ştergerea unui păcat de moarte. Iată un atare angajament scris pe o filă a *Cazaniei lui Varlaam* din biserica de la Obârşia, de lângă Brad: „*Aceasta carte o au dat Mazerii şi la besearica din Obârşie pentru c-au greşit de au omorât pe Flore Pavel din Obârşie şi o au dat de au făcut pace cu frăţie lui Pavel, ca asta să fie pomană sufletească, iară cine or vinde această carte să fie blăstămat de Dumnezeu şi părinţii sfinţi şi să nu fie iertat*". Cu aceeaşi funcţie reparatorie, în care donaţia unei cărţi era percepută ca un gest expiator, prin care se putea răscumpăra şi apoi ispăşi o omucidere, era cumpărat un *Chiriacodromion*, apărut la Alba Iulia, în 1699, păstrat în prezent la Biserica „Sf. Nicolae" din Hunedoara. Blestemul din finalul glosei îl vizează pe „acel om" care va sustrage cartea şi „o va vinde pre bani": „*Această sfântă carte, anume Păucenie, easte a lui Filimon Ion din Cărpeniş, care o a cumpărat Irimie Groza pentru greşala ce-au ucis pre Filimon Mihai şi au făcut pace cu feciorul lui Filimon Mihai şi cu tot neamul lui dempreună înaintea satului şi înaintea*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

şpanilor şi a toate chisturile vermeaghie Hinidorii pentru să fie om slobod de tot neamul lui Filimon Mihai pre pacea ce a făcut şi să ţine mai mic şi plecat a tot nemzatul lui Filimon Mihai din Cărpeniş pentru greşala ce-au ucis pre Filimon Mihai. Iară eu, popa Avram, fiind popa în Cărpeniş în 3 ani de zile şi fiind răzmăriţă rea şi neputând griji de dânsa, o a dat Filimon Ion depreună cu Irimie Grozea şi cu tot nemzatul lor dempreună la mine la popa Avram din Cărpeniş, să poartă griji de dânsa ca şi de cărţile mele şi să fu de pomini aceaste 2 suflete la sfânta leturghie cât voi custa pre lume. Şi au zis Filimon Ion cătră mine: părinte, popa Avram, să porţi grije de carte să nu să răsipesc, fiind acesta răzmiriţă, că cu sufletul mieu să va da Domnul cea sfântă pace. În ţara noastre nime nu va lua de la molitva ta decă vei fi aci împrejurul nostru că port grije de dânsa altul nime în ţara noastre. Şi Irimie Groza încă au zis ca unde voieşte Filimon Ion şi eu acolo voiesc cu tot sufletul mieu şi să vă spăsiţi de la Hristos, amin. Iară pre bani să nu poata da întru chip această sfântă carte, anume Păucenie, că eu Irimie Groza las blăstăm cine o va vinde pre bani să fi blăstămat acel om".

Fiecare adnotare se încheia, de obicei, cu un înfricoşător blestem, în care cei care ar îndrăzni să-şi însuşească cartea pe nedrept erau supuşi unor sancţiuni de sorginte divină[8]. În multe dintre însemnările

[8] Vezi, în acest sens, şi Livia Bacâru, *Ex libris-ul românesc cu blestem*, în „Revista bibliotecilor", XXI, 1968, nr. 5, p. 280-282; Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1987, p. 105-107; Doru Radosav, *Carte şi societate în nord-vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Oradea, Fundaţia Culturală „Cele Trei Crişuri", 1995, p. 217-225; Cristina Codarcea, *Blestemul – con-*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

transcrise până acum, maledicţia se raportează la o instanţă a creştinătăţii de mare notorietate, şi anume la primul sinod ecumenic de la Niceea din anul 325. Iată încă o mostră, pe care am descifrat-o la Beriu, lângă Orăştie, pe un exemplar din *Antologhionul* tipărit la Râmnic, în 1737, în care se invocă autoritatea celor 318 părinţi, specifică formularului bizantin: „*Eu, popa Iosiv din Beriu, cu 32 de florinţi cu ai miei bani anii Domnului* lĕt *1782 [...] Al mieu să fie şi al cupiilor miei în veci. Iară de s-ar pune cineva împotrivă copiilor mici să li-l ia să fie afurisit de 318 sfinţi părinţi de la Nicheia*“. Un grămătic de la 1741 are un ton mult mai incisiv al afuriseniei, scriind pe primele 16 foi numerotate ale *Chiriacodromionului* din 1699, aflat la Veţel, lângă Deva, o sancţiune spirituală cu o puternică conotaţie eschatologică: „*Să ştie ca aceasta sfântă carte, anume Păucenie, o am cumpărat pe bani buni şi direpţi cu 20 de zloţi eu, popa Crăciun, feciorului său anume Nicolae. Iară cine s-ar ispiti s-o fure să fie afurisită de Domnul Hristos şi de cele 300 şi 18 de părinţi sfinţi di lă Nicee. Hierul, oţelu, petrile o putrăzască, iară trupul acelui om să nu mai putrăzască în veci. Amin.* Msca *ghenuarie, în 9 zile. Scris-am eu, Nicolae Gramatic,* vŭ lĕt *1741. Nicolae*“. În timp, însemnările de proprietate şi provenienţă capătă o tentă mai puţin ceremonioasă şi protocolară, deşi blestemele, cu un ton destul de violent, persistă şi la începutul veacului al XIX-lea. Un *Triod*, apărut la Blaj, în 1800, are următoarea imprecaţie, în

tribuţii de antropologie istorică, în „Echinox“, XXVIII, 1996, nr. 7-8-9, p. 9-11; Dan Horia Mazilu, *O istorie a blestemului*, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 275-339.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

care făptaşii simoniei, ai înstrăinării cărţii cu care a fost înzestrată biserica, erau puşi sub semnul lui Arie, ereticul care nega consubstanţialitatea Fiului cu Tatăl: „*Această sfântă carte s-au cu<m>părat cu bani depuşi de Sârbaencu şi cu Rafila muiere dumnisale să le fie de pome<nire> şi s-au dat de pomană la besearica Ribiţii şi să fie pomenire de veci şi cene s-ar întâmpla să o înstră<ineze> de la besearica Ribiţii să fie afurisit de cei trei sute şi 18 de sfinţi părinţi de la Nicheia şi să i se verse maţele ca a lui Arie necredinciosu*“.

Anatemele devin totuşi, cu timpul, mai puţin grave, printr-o atenuare a sancţiunii proferate în final, perpetuată ca o simplă convenţie, cu o tentă mai mult simbolică. Pe un *Strastnic* tipărit la Blaj, în 1773, depistat în zona Haţegului, la Cârneşti, se spune: „*În anul 1821, în luna lui martie, în 25 de zile, de jupâneasa Iordan S. Aniţa s-au luat acest a Cârneştilor Strajnic cu 14 zloţ pentru pomenire Sandru Aniţa Maria. Cine o fura-o să fie afurisit, fiind noi de faţă, eu, popa Evtimie şi popa David*“.

Sancţiunile care se lansau cu atâta vituperanţă aveau scopul de a descuraja atât înstrăinarea definitivă a unei cărţi, cât şi una temporară, în care ea putea fi lăsată drept zălog pentru o datorie sau pur şi simplu „răpită“ pentru a fi apoi răscumpărată. Prin asemenea avataruri trecea, la începutul veacului al XVIII-lea, un alt *Chiriacodromion* din 1699, dăruit bisericii de la Sadu, judeţul Sibiu[9], în locul mai vechii *Cărţi româneşti de învăţătură*: „*1706*, m(s)ca ghin(arĭ)

[9] Exemplarul se păstrează în prezent la BAR, filiala Cluj, cota CRV 202.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

29. Întru aceasta vreame cu răsmirinți ce fură aici în Ardeal, aceaste 2 cărți, anume Păucenie şi Meneiu, şi l-am răscumpărat de la neamți aici, în piiațul, în târgu în Sibiiu, şi am dat 8 florinți banii mei, dintru aceşti bani întărcându-mi 6 florinți giudele Radul Lalu din Sad şi popa Toader împreună nevoindu-se pintru aceaste sfinte cărți, împreună şi cu alți săteani, fiind polgar Ion Mănea, al doilea, Bucur, al treilea, Stan Oprean, al patrulea, Crăciun Panta, fiind pristav Marco Dragomir, pentru care lucru de câți bani nu mi s-au întors am lăsat eu, popa Pana şi cu femeaia mea, anume Salomie Dăiana ca să ne fie de pomană, preoții să ne pominească la sfânta leturghie. Şi aceasta sfântă Păucenie iar s-au dat în Sad la sfânta besearecă în locul ceilalte Păucenii ce au fost cumpărat de Dumitru Dicoie cel bătrân de pomană să fie lui pomană şi feciorilor lui şi a tot ne<m>zatul lui. Iar altul cine nime să nu aibe cale a le luao aceste 2 cărți de la sfânta besearecă din Sad că sânt date de pomană sfintei besearecii Sadului. Iar cine ar îmbla a le luao întru fealiu de chip sau să-l fure unii ca acei să fie blăstămați de Dumnedzeu şi de noi că altul nime nu are trabă cu aceaste cărți numai sfânta besearecă a Sadului să să ştie". Tot un *Chiriacodromion*, provenit din Veneția de Jos, județul Braşov[10], este revendicat drept garanție a unor împrumuturi între doi frați: „*Această sfântă Poucenie au pus-o la mine, adecă la popa Mani Clopoțan, zelog frate-meu Gheorghe Clopoțan pe 3 florinți. Anul 1754. Iară i-am mai dat 2 florinți ungureşti, de toț sânt 9 florinți*".

[10] Cartea se află în prezent în colecția Bibliotecii Naționale din Bucureşti, inv. 6965.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

În multe situaţii, cronicarul este impresionat de anumite perturbări meteorologice, de o ninsoare în plină primăvară sau de o iarnă prea dulce, de o brumă care a dijmuit recolta viitoare sau de alte vicisitudini provocate de o natură potrivnică. Un *Triod* scos la Râmnic, în 1731, păstrat tot la biserica din Beriu, are pe foile sale liminare mai multe notaţii de acest fel, redate într-o scriere de tranziţie: „*Caţ să o ştii că în anul 1864 n-o fost struguri nici să facă cineva o fere de vin, că şi ceaţă o fost, o picat bruma o săptămână o dat, o tot picat în toate nopţile*“. Pentru următorii ani, o altă descriere similară aduce noi detalii: „*În anul 1866 atâţi struguri o fost ca năsipu la ales şi o picat bruma de sta ca zăpada peste tot locu în toată Ţara Ardealului, adecă unşpe 12 zile ale lui mai şi noi om făcut vo 40 de feri, da alţii n-o făcut nici o cupă şi nici săminţe n-o avut altu togma la târgu Rusalelor, mercuri spre joi o fost lucru asta. În anul 1867, în luna lu mai, în 3 zile, o venit muşele car mor vitele de ele pe la amneaz şi la vecerne o fugit vacile toate din pădure tot zi de joi şi li-o ţinut oamenii tot în posadă zuoa şi li-o afumat cu balegă şi li-o uns cu duhot şi numa două zile o stătut şi-o dat ploe şi o răceală şi nu ştiu dusu o au o murit că nimenea văzut niciuna*“. Pe ultima filă albă a cărţii, un alt cronicar furnizează noi date privitoare la starea vremii, în care este surprinsă o inundaţie care s-a soldat cu mari perturbaţii în viaţa colectivităţii: „*În anul 1864, în luna lui iulie, în 30 la amneaz, s-o pornit a ploa şi o tot ploat până în august, adecă 4 zile şi 4 nopţi şi o venit apele foarte mari de o stricat Sărăca foarte rău şi le-o înecat moara şi tot şi ale Căstăului şi era gata să înece şi oile noste, da*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

apa o fugit di la ele şi di la ale oraşului şi casa [...] o înecat-o şi în Căstău 7 copii o înecat şi o şi nins nu numai la custuri, ci şi Godeanu o încărcat de nu să vedea nici decât şi nu s-o lot vo tri zile...".

În fine, o altă inundaţie era amintită lapidar pe verso-ul foii de gardă a unui *Ceaslov*, tipărit la Râmnic, în 1784, pe care l-am identificat la Pojoga, lângă Deva: „*În 14 zile iunie anul 821 vineri au ieşit foarte mare Murăşu*". Tot pe această carte, pe forzaţ, martorul unui alt cataclism natural notează: „*În 23 de zile lunii lui martie anu 1821 s-au cutrămurat pământul în zori de ziuă*".

Din acest jurnal de epocă, nu puteau lipsi nici momentele mai încordate ale istoriei, văzute de un martor ocular uimit de turnura evenimentelor. Iată menţiunea cronicarului cvasianonim de pe filele unui exemplar din *Cazania lui Varlaam*, provenit de la Râpaş[11], într-o adnotare ce relevă, mai mult sau mai puţin subiectiv, amănunte şocante care să sugerere proporţiile unui seism social de răsunet: „*Scris-am eu, popa Mihail Popovici, paroh Simeriii neunit, când s-au început răbeliia în Ardeal de au sculat Horea ţara de au spart curţile domnilor şi au omorât unguri 100, iară rumâni au perit 7 mii de oameni. 1784, octomvrie, 24 de zile s-au început răbeliia. Popa Mi<hail> Popovici, 1785, scris martie 31*" (Fig. 8). Mai reţinem de pe filele aceluiaşi exemplar şirul de posesori temporari sau de lectori succesivi, care au ţinut să-şi marcheze, prin intermediul unor simplu autografe sau încercări de peniţă, accesul la tipăritura ieşeană, aşa cum lasă

[11] Exemplar păstrat la Arhivele Naţionale Deva.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

să se întrevadă acest succint onomasticon: Gheorghie diacul şi Suciul din Rapolt, „lăcuitori în Râpaş", popa Daniil, Ionaşcu din Râpaş, Faur Pavel, Faur Ştefan, popa Pătru din Spini, protopopul Lazăr Ştefan din Orăştie, popa Gheorghie Popovici din Topliţa, Aron Popovici din Măgură, popa Constantin din Rapolt.

Un alt cronicar pe care mersul istoriei nu îl lasă indiferent îl descoperim în persoana lui Iosif Popovici, parohul neunit al Tătărăştilor, din judeţul Hunedoara, care îşi trece autograful pe filele unui exemplar din *Chiriacodromionul* din 1699, fiind în acelaşi timp receptiv la evenimentele care se derulează sub ochii săi. Ce narează acesta? Ca şi preotul omonim din Simeria, mai întâi reţine: „*Când au umblat Horea în Ţara Ardealului de au spart-o ţara au fost la 26 octomvrie 1784*". El surprinde apoi un ecou al războiului ruso-austro-turc din 1787-1792, sub impresia căruia notează: „*Când au fugit oamenii di peste Mureş toţ dincoaci la noi de frica păgânilor turci au fost în 14 zile, septemvrie 1788*". Peste aproape un secol, este rândul unui alt cronicar ocazional să fixeze într-un calendar al memoriei date ieşite din comun, chiar dacă acestea s-au desfăşurat cu mai multe decenii în urmă: „*Când s-au şters iobăgia au fost ano 1849, în 6 avgust. Scris-am eu, Alecsie Olaru, în 18 fevruarie 1886*". Adnotările pe marginile cărţii de la Tătărăşti i-au mai imortalizat pe popa Ion *ot* Recea, popa Lazăr din Tătărăşti, Ghedeon, „cu mila lui Dumnezeu, pravoslav Ardealului", şi pe Popovici Matei, „scolariu" din Petreşti, care îşi încheie însemnarea cu

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

formula plastică a mai vechilor copişti: „*Aicea s-au scris cu mână de ţărână şi cu pană de găină*".

Cât valora o carte „bătrână"?

Răsfoită cu veneraţie, legată prin înfricoşătoare blesteme de cel ce a avut privilegiul să o procure sau, mai ades, de colectivitatea care, prin nu puţine sacrificii, a ajuns în posesia ei, o carte „bătrână" se înfăţişa ca o nepreţuită comoară. Cinstită cum se cuvine, aidoma unui inefabil blazon de înţelepciune, cartea era privită, mai mult decât ca expresie a unei simple proprietăţi, ca un bun inestimabil care să dăinuiască peste timp, moştenit din generaţie în generaţie. Nu întâmplător, adnotările de pe filele unei vechi tipărituri au configuraţia unor verdicte testamentare care trebuie duse neapărat la îndeplinire. Astfel, pe forzaţul anterior al *Tetraevanghelului* lui Coresi, Braşov, 1560-1561, popa Ionaşcu, care îşi exersase de mai multe ori semnătura în decursul anilor, conchide lapidar[12]: „Pis(ah) *popa Ionaşcu* roż. H(ri)s(tova) *1694. Asta carte easte a lui Pătru Bruzan* ot *Ocoliş şi neamul şi rămaşiţa lui* slava. *Să nu o vânză, cu limbă las să nu o vânză*".

Actul de cumpărare care consfinţea dreptul de proprietate este enunţat în formule seci, dar definitive („cum să se ştie..."), în înscrisuri care mai păstrează, ici-colo, elemente slavone, ca în această însemnare din 1672, aflată pe un exemplar din

[12] Exemplarul se păstrează la Arhivele Naţionale Deva.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

Evanghelia învățătoare (Mănăstirea Deal, 1644), identificat de noi în biserica din satul Gothatea, judeţul Hunedoara: „*Cum să să ştie că am cumpărat eu, popa Matei, aceasta carte, anume Mărgărit, de la popa Radu, fratele lu Mihail, răspopitu de la Vorța, dereptu ban ughi 4. În luna lu martie,* dnĭ *25,* lĕt *7180.* Pisa az erei *Matei*“ (Fig. 9). O *Evanghelie* de la Bucureşti, din 1697, ajunge în 1711 în satul Banabic (azi Vâlcele) din județul Cluj[13], după mărturia pe care ambele părți, atât cumpărătorul, cât şi vânzătorul, o depun conştiincios pe marginea filelor. Mai întâi, întâlnim menţiunea ardeleanului, care a bătut un drum lung pentru a-şi procura, cu „bani drepți“, o carte de dincolo de munți: „*Să se ştie că această sfântă Evanghelie o am cumpărat de la diaconul Manea eu, Simion din Banabic,* sna *lui Neagă Ion şi am dat bani drepți a mei ca să fie pentru treaba mea. Şi am scris când au fost domn în Ţara Rumânească Io Costantin Basarab voievod, fiind episcop la Râmnicul de Sus chir Damaschin. Şi au fost crugul anilor de la zidirea lumii* lĕt *7219*“. La sfârşitul cărţii, apare şi consemnarea scurtă, dar precisă, a celeilalte părți: „*Să se ştie că această sfântă Evanghelie am vândut-o eu, diac Manea, drept bani gata t<a>l<eri> 9,* lĕt *7219,* m(e)s(ca) *mai, 3* dnĭ“.

Preţurile de achiziţie, văzute la felurite date şi locuri, dau măsura exactă a unei valori perene, care să reziste mai presus de vitregia vremurilor. Cumpărarea unei cărți constituia pentru obşte un titlu de mândrie, sumele fiind strânse de multe ori prin con-

[13] Cartea se păstrează în prezent în BAR, filiala Cluj, cota CRV 1009.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

tribuţia întregului sat. Pe forzaţul posterior al *Evangheliei* scoasă de Antim Ivireanul la Snagov, în 1697, exemplar găsit la biserica din Romos, judeţul Hunedoara, protopopul Ioan din Orăştie consemnează, în 5 noiembrie 1762, cumpărarea „*de pe 11 zloți dari din mâna sătenilor din Romos*".

Prin asocierea mai multor localnici este adjudecat şi un exemplar din *Mărgăritare* (Bucureşti, 1746), pentru biserica din Stănija, în Zarand: „*Această sfântă carte, anume Zlataust, o cumpăratu cu 11 florinți di la dascărul Dumitrie din Buceş, cu nume Bota Ion, Iancu Mărian, Iancu Pătru, Onăş Adam în fericea în anul 1769, să le fie pă viță, pă sămânță pomană. Cine s-ar întinde să o înstrineze di la besearica nostă din Stănijă să fie anatema. Anul ca acela. Amin. 1769*". În urma unei colecte la care participă mai mulţi săteni, cu condiția de a fi pomeniți din neam în neam, *Cazaniile* apărute la Râmnic, în 1748, intră, după numai câțiva ani, în posesia bisericii din Surduc, de lângă Turda: „*În* vŭ lĕt *1756 facem în ştire toturoru cui să cuvine a şti, deregătorilor din lontru şi din afară, pentru rându aceştii sfinte cărți Păocenie, cum că or cumpărat vua câțiva oameni, anume Farcaş Toma, 3 măriеş, ficiorii lui Geană Oanea, 7 măriеş, Farcaş Gheorghie, 3 măriеş, Farcaş Niculae, un măriеş, Farcaş Blag, 3 măriеş, Mat Ion, 3 măriеş, Mat Simion, un măriеş, Birță Macavei, 4 şi 2 potori, Dibă Ion, 4 şuştaci, Man Veselie, 5 măriеş, Huiş Dan, 2 şuştaci, Geană Simion, un pătac, Sarăcuț Ion, 3 măriеş, a satului, 7 măriеşi. Şi cine să va afla să o fure sau să o înmute de la beseareca Surducului sau să o înstreineze acela om să*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

fie blăstămat şi afurisit de 318 de părinţi care au fost la soborul de la Nicheia şi el şi toată casa acelui om, că aceştia o au cumpărat să le fie pomană lor şi părinţilor lor şi pruncilor lor şi a tot neamul lor şi dat besearecii din Surduc. Amin. Scris-am popa Alecsă din Indol, giuratul soborului mic, al doilea reghiuş, popa Gavrilă din Petrid, popa Avram din Măgură, luna lui fevruarie, 13 zile". Prin aceleaşi eforturi conjugate, un exemplar din *Penticostarul* de la Bucureşti, din 1768, ajunge, după numai un an de la apariţie, în Sălaj, la Cizer: „*Această carte o au cumpărat fecerii satului din Ţizeariu şi au dat 21 de mărieşi să le fie pomană tuturor: Cărste Ion, 4 mărieşi, Rus Lucă, 3 mărieşi, Barbăş Diordiiusă, 3 mărieşi, Cărste Găvrilă, 1 mărieş, Tode Lupuţului, 1 mărieş, Creţu Văsiiu, 1 mărieş, Bărbătoie, 1 petac, Oana Aleschii, 1 petac, Filip Ioneasă, 2 potore, Flore a lu Iepure, 2 potore, să le fie pomană tuturora. Gliga, un mărieş.* Mesica *mai, 10 zile, 1769*". Desfacerea cărţilor venite, în pofida oricăror oprelişti, de peste munţi, se făcea, aşadar, cu aceeaşi promptitudine. O *Liturghie* de la Râmnic, din 1767, găsită la Sălciva, pe Valea Mureşului, este achiziţionată cu cinci taleri la trei ani după imprimarea ei: „*Această sfântă şi dumnezeiască Leturghie easte a popii lui Costandin Purcureanu şi am cumpărat-o eu în bani gata, taleri 5, să fie a mea şi a filorilor miei, iară cine ar zice că easte a lui sau o va fura să fie aforisit şi supt blestemul a trei sute şi 18 sfinţi părinţi. Şi am scris eu, popa Costandin Purcureanu,* lĕt *7278*".

Ceremonioşi, doi mici cronicari maramureşeni devin martori ce asistă şi, totodată, înregistrează, pe

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

30 de file ale *Molitvenicului*[14] de la Râmnic, din 1730, atestarea unui drept de proprietate, formulat într-o manieră categorică: „*An Domnului 1757. Fiind în sat în Cărpiniş în casa unde au săluit popa Moiseiu, viind înainte noaste oameni de omănie şi giupănul fătul Sandor Lupşor spoind că aceaste carte ou cumpărat Cooiț Tomă din aceăşt sat cu 12 florinți şi dat în besearică în Cărpiniş să i fie pomană lui şi tot neamului său şi oricine o are afla să înstrăienieze sau să o fure sau să oă vâneze unul ca acela să fie blăstămat şi afurisit de tri sute şi opt 18 de părinți sfinți de la Nicheia. Scris-am în luna lui iunie în 4 zile. Popa Toader de la Cerneşti, giurat şi aşuşră săborului mic şi popa Moiseiu din Cărpiniş*". La fel procedase şi un preot de pe Valea Mureşului, care scria pe filele *Cazaniei lui Varlaam*, după ce, în prealabil, chemase doi confrați din satele vecine să asiste la încheierea tranzacției[15]: „*Scris-am eu, popa Giurgiu din Dănuleşti, în anu Domnului 1707,* m(ĕ)sca *iunie. Să se ştie când am cumpărat această Păucenie de la popa Sima din Brănicica, direpț zece zloți şi o am cumpărat dinaintea lui popa Pătru din Pojoga şi mealui popa Groze din Căprioara. Şi alți oameni de omenie au fost, cumu-i Histeariu Ion din Bacea şi Bal Mihocu din Pojoga. Şi mi ou dat să hie moşie mie şi pruncilor miei. Şi din zece zloți mi-au iertat 2 să pomenescu pân voiu custa eu şi feciorul meu Ianăş. Aceste suflete* pomni *(...) Ionaşco, Rahila, Ianăş, Tămaş, Mladin, Brânduş, Mag-*

[14] Exemplar aflat în colecția Castelului Corvineştilor din Hunedoara.

[15] Exemplarul se păstrează în biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj, cota V 298.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

da, Anna, Mărie, Mărie, Iovan, Mătiaş, Mărtin, Cătălin, Pătru, Iovan, Mărie, Mărie, Avram Sima. Scris-am eu, popa Petru din Pojoga. Scris-am eu, popa Groze din Căprioara".

Cărţile de căpătâi ale comunităţii se aflau încă la mare căutare chiar dacă se scursese mai mult timp de la apariţia lor. La peste un veac de la tipărire, este cumpărat un alt exemplar din *Cazania lui Varlaam* pentru biserica din Ţarăţel, de lângă Brad, aşa cum se menţionează pe foaia de gardă a cărţii, într-o elegantă grafie cu semiunciale: „*Această sfântă carte, anume Păucenie, s-au luat în besearică în Ţărăţel pentru 21 de florinţ şi 2 mărieşi cu legătură cu tot, anume Gal Măriian, cu soţu său, cu Ilona, au dat 9 şi a doao Gal Dănilă, cu soţu său, cu Mărinca, au dat 9 forinţi, a treia Gal Florea au iarăşi au dat cu soţu său, cu Mărie, 6 mărieşi şi un petac. Să le fie pomană lor şi părinţilor lor. Şi popa va fi la besearica Ţărăţălului să pomenească aceste suflete la sfintele liturghii şi la celelalte utrenii cari sânt peste tot anul. Şi pentru cădelniţă iarăşi au dat un mărieş, iară mărieş. Această sfântă carte, anume Păucenie, nime nicidecum să nu o mute sau să o vânză pe bani. Cine o are vinde să fie afurisit de cei 318 părinţi sfinţi de la Nicheia. Şi s-au luat în priuţie lui Popa Ioan din Criştior, fiind popă în Ţărăţăl.* Pomni *(...) Măriian, Ilona, Dănilă, Mărinca, Florea, Mărie, Mihai, Anuţa, Pătru şi Gal Ilie şi Ioniţă, părinţii lui Măriian şi a lui Dănilă şi a celorlalţi fraţi.* Vŭ lĕt *1757. Scris-am eu, popa Alixandru, în zilele Terezii Maria, chesara crăiasă*".

Chiar şi la începutul secolului al XIX-lea, unele cărţi de cult continuau să fie cumpărate prin contri-

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

buţia mai multor persoane sau a întregii obşti, cele tipărite în Moldova fiind aduse, probabil, în condiţii dificile. O adnotare de pe *Mineiul lunii ianuarie*, scos la Mănăstirea Neamţ, în 1830, existent la Haţeg, însemnare care este reluată, cu mici variaţiuni, pe aproape întreaga serie de mineie, relatează amănunţit modul în care s-a făcut achiziţia. Sancţiunea spirituală din final este la fel de drastică, precum în urmă cu un secol, dar are şi un element de noutate, prin care „ira Dei" îi vizează şi pe cititorii care, „cu nebăgare de samă", ar rupe cumva cărţile: „*La anu 1832 la 14 noiembrie s-or cumpărat aceste 12 Mineie de luni cu toată strădania protopopului şi paroh Ioan Maximilian cu 200 două sute de zloţ hârtia, arjint fac 80 optzeci de zloţi. Andriş Cişmaşu pentru că l-am pus crâznic la Sfânta Bisearica noastră neunită a Haţegului a dat o sută de zloţ hârtia, ce fac arjint 40 patruzeci de zloţ hârtia, ce fac 20 douăzeci de arjint. Şi titori sf. bisearici domnu hotnogu Teodor Stanislav şi Gheorghe Apostol şi ceilalţ titori or dat 15 cinsprezece zloţ hârtia ce fac 6 şasă zloţ. Şi protopopu Ioan Maximilian o dat 35 trizeci şi cinci de zloţ hârtia, ce fac arjint 14 patrusprazeci zloţ şi când s-or cumpărat aceaste cărţi de la tipografie 200 de zloţ hârtia, ce fac arjint 80 optzeci de zloţi, protopopu au pus bani şi cu strădania lui s-or cumpărat şi adus. Şi dacă or venit toate 12 mineie, apoi o căpătat protopopu bani 165 o sută şaizeci şi cinci hârtia înapoi, ce fac arjint ce fac 66 de zloţ. Aşa aceaste 12 mineie de luni cumpărate cu bani de pomană ca în veci să fie Sf. Bisearici neunite a Haţăgului, şi cine s-ar ispiti de Satana a le fura sau altă bisearică, bisearică unită, a le da să fie afurisit de Dumnezeu şi de soboru Sf. Apostoli*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

12 şi la judecata Domnului Hristos a toată lumea să se trimită în munca iadului cu diavoli în veci să se muncească. Şi ceteți şi cântăreți cari nu vor griji aceste cărți, ci cu nebăgare de samă ca leneş vor fi de le rupe să fie judecați de Dumnezeu ca pe un vrăjmaş acestor cărți ce cu mare greotate li-am adus de la o tipografie de cei ce le vor griji să le primească Dumnezeu rugăciunea lor. Amin".

Tranzacţiile cu cărţi erau însoţite uneori de inevitabile neînţelegeri, aşa cum reiese din această însemnare fragmentară pe care un anume Costandin Stănculescu o trece pe marginile filelor unui *Chiriacodromion*, apărut la Bucureşti, în 1732, exemplar păstrat la Almaşul Mic de Munte, în judeţul Hunedoara: „*În luna lui august, în 27 de zile, scriem şi facem în ştire tuturor sătenilor din Almăşele: au adus un popă din Abrud şi popa adus această carte şi satul tocmita 29 de florinți şi dată 23 florinți şi 6 florinți nu i-au dat şi popa au cerut bani la sat şi de 20 de ori satul nu i-au dat şi satul au zis: părinte, du cartea...*".

Tot prin intermediul unor asemenea colportori, anonimi răspânditori de slovă românească în această parte a ţării, ajunge şi *Penticostarul* de la Bucureşti, din 1782, la Romoşel, lângă Orăştie, după cum se specifică pe spatele ultimei file: „*Această sfântă carte sau cu nume Penticostariu s-au cumpărat cu banii sfintei besearici din Romoşel 16 zloți, din care bani Arion Nasta au adus 10 şi 6 au rămas răştanție să să plătească cei 6 rămaşi cât mai cu grabă pe care Arion Nasta stă bun platnic. S-au scris în Orăştie, la 9 martie <1>794. Acum această care easte a sf. besearici neunite din Romoşel. Lazăr Ştefan*". Puţin mai jos este

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

amintit posibilul negustor de la care romoşenii au cumpărat cartea: „*De la Simeon Dafin din Orăştie*".

În fine, o altă achiziţie este făcută prin intermediul unui meşter legător, stabilit lângă tiparniţă, abia după 27 de ani de la apariţia cărţii, un *Triod* de Blaj, din 1771, în prezent la Silvaşul de Jos: „*Această sfântă carte s-au cumpărat de la compactor prin Ioj. Para Mojăşu din Silvaşu de Jos cu 9, adecă noao zloţi, neaflându-se alta legată aşa pe omenie, ci văzând fratele compactor dorirea ac<elor> poporeni prin Ioj. Mojăşu au voit a o da să fie de spăsănie ac<elor> săteni din Silivaşu, fiind eu de faţă pentru încredinţare. Blaj, 13 zile nov. 1798, Ianoş Popa*".

Pe o altă *Liturghie*, scoasă la Blaj, în 1775, îşi pun semnătura mai mulţi posesori sau lectori, precum Nicolae Stoianovici de la Balşa, în 1810, Gheorghe Bulzan, paroh în Lăsău, Ioan Popovici, parohul Gurasadului, cartea ajungând în final, prin schimb, la Sălciva: „*Această carte am luat de la popa Nicolae de la Dobra în schimb pe alta Liturghie şi-am şi mai dat 10 zloţi la anu 1814. Am cheltuit pentru preoţie 100 de zloţi şi am mai cheltuit până la Sibii ...*".

O carte putea fi cumpărată deci de un sat întreg, de o familie spre „înveşnicire" sau prin efortul neştiuţilor cărturari ai satelor, de la dieci şi dascăli la călugări şi preoţi. La Silvaşul de Sus, o însemnare aflată pe primele şapte pagini numerotate ale *Evangheliei* de la Blaj, din 1765, îi aminteşte pe cei doi călugări, Varlaam şi Nichita, din ctitoria domniţei Zamfira de la Prislop, lăcaş de iradiere culturală pentru românii din ţinutul Hunedoarei şi din împrejurimi: „*Această sfântă Evanghelie easte cumpărată de smeritul Ieromo-*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

naş Varlaam Topliţa şi Nichita Ieromonah pe seama sfintei mănăstiri de la Silvaş ce se chiamă Prislop, 1773". Trimişi la Prislop încă din 1749, unde Varlaam ajunge egumen, aceştia sunt implicaţi apoi în mişcarea lui Sofronie, după care se reîntorc la mănăstire cu misiunea de a deschide o şcoală pentru copiii din districtul Haţegului[16].

Alte însemnări olografe descifrate la Silvaşul de Sus aduc noi dovezi asupra intensei activităţi cărturăreşti interromâneşti, cu largi ecouri în mediul cultural transilvănean, concomitent cu circulaţia cărţilor făcându-se în permanenţă un schimb de copişti, dascăli sau zugravi. Pe un număr de cinci cărţi, popa Simeon din Piteşti, care se subintitula de fiecare dată şi zugrav, îşi certifică prezenţa sa activă aici, în Ţara Haţegului, legându-şi numele de înzestrarea bisericii din Silvaşul de Sus. Iată ce scria acesta, în 1767, pe *Cazaniile lui Ilie Miniat*, apărute la Bucureşti, în 1742: „*Această Ilie Miniat este al meu, popa Simeon zugrafu*, sin *popa Simeon, protopop* ot *Piteşti, şi cumpărat cu 10 zloţi de mine. An Dom<nului> 1767,* mesica *iunie, zile 29. Scrisu în Silvaş de Sus*" (Fig. 10). Cu un preţ apreciabil de trei galbeni, prin contribuţia mai multor săteni dar şi a unui descendent al familiei de nobili români Nopcea, originară de aici, el cumpără apoi şi *Penticostarul* de la Blaj, din 1768: „*[În anul] Domnului Hristos 1774, luna lui mai, în 4 zile, s-au cumpărat acestă <carte> Penticostar pe sama a sfintei*

[16] Vezi Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 321, 329; Ştefan Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 120.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

bisearici a Slivaşului de Sus cu 3 galbeni, cu colduirea lui tot satul <ş>i cu ajutorul jupânului Dragota Lascu a lui Mihoc [...] şi cu strădania smeritului [între] preoţi popa Simeon zugraful, paroh din Slivaşi de Sus, la anul luna scris mai sus şi cu osteninţa crăsnicilor a cinstitului numit satu J<upân> Macra Mihai şi a dumnisale Drăghici Mihai şi cu ajutor domnului Nopce Ioja, preţiptor din Deva". În anul următor, el participă la procurarea *Triodului* de la Blaj, din 1771: „*Anii lui Hristos 1775, luna lui martie, zile 18, am cumpărat acest Sf<ânt> Triod cu bani gata 17 florinţi cu colduitu din sat, dar mai ales de la fiii mei cei de dohovnicie de domnul perţiptor Nopcea Ioja din Deva şi de jupân Danila Ioja şi jupânul Stoica Lascu caprari şi de jupânu Giura Ianoşi prin strădania smeritului între preoţi popa Simeon zugraful parohul* ot *Piteşti şi este cumpărat pa sama a sfintii bisearici a Slivaşului de Sus pentru pomenire în* veci". Ultimele sale achiziţii sunt două cărţi blăjene, *Apostolul*, din 1767, şi ediţia a doua a *Octoihului*, din 1770, după cum reiese din următoarea notiţă succintă: „*Ast Apostol este cumpărat de fiii mei cei de duhovnicie prin colduiala şi a smeritului popa Simeon zugraf parohul a Slivaşului de Sus pă sama bisearicii. 1777, februarie, 2 zile*".

Dacă adăugăm la aceasta şi o glosă semnalată anterior[17], datând de la 1772, de pe *Evanghelia* de la Blaj, din 1765, sfera atestărilor sale documentare s-a lărgit considerabil. Venit de peste munţi, acest meşter zugrav, stabilit la Silvaşul de Sus încă din 1765,

[17] Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Haţegului*, Lugoj, 1913, p. 429.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

şi-a legat numele de multe lăcaşuri de cult din jurul Haţegului, el pictând, între 1776-1785, uşile împărăteşti de la biserica din Haţeg, iconostasele de la mănăstirea Prislop, de la Densuş şi Paroşeni, precum şi bisericile din Subcetate, Nucşoara, Ciula Mare şi Barul Mic[18]. Împreună cu realizările sale de ordin iconografic, adnotările de pe filele unor cărţi vechi pe care le-a cumpărat întregesc imaginea unui cărturar mai puţin cunoscut din veacul al XVIII-lea.

Constatăm că preţuri mai ridicate au îndeobşte cazaniile, antologhioanele sau mineiele, adică tipăriturile de dimensiuni mai mari. Pe un *Antologhion* de la Râmnic, din 1776, existent la Cârneşti, popa Cosma din Ghelari menţionează o sumă apreciabilă la acea vreme: „*Această carte easte a sf<intei> mănăstiri a Slivaşului de sus cumpărată cu 25 de florinţi vonaş*“. Nici evaluarea de pe marginea unei foi din *Antologhionul* de la Râmnic, din 1745, pe care l-am întâlnit la Crişcior, lângă Brad, nu este de neglijat: „*Eu, popa Pătru din Crişcior, am dat 28 de florinţi pe această carte*“. Şi tot la Crişcior, pe ultima filă albă a *Penticostarului*, apărut la Bucureşti, 1743, se specifică înnoirea, după peste 50 de ani, a legăturii, la un meşter ce pare deja unul profesionist, şi nu doar ocazional: „*S-au legat această carte a bisearicii satului Crişcior în luna fevruar în ziua 28 anu 1807. Prin mine,*

[18] Vezi Ştefan Meteş, *Din istoria artei religioase române. Zugravii bisericilor române.* Extras din „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania“, I, 1929, p. 117; Iacob Radu, *op. cit.*, p. 326; Vasile Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 276.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

Nicolaevici Ghiria din Hinedoara, legă<tor> şi diregător de cărţi".

A doua oară era legată în nordul Moldovei, însă după mai bine de un veac, şi o *Liturghie* tipărită la Buzău, în 1702, de Gherasim monahul, pentru ca, pe nebănuite căi, să ajungă pe Valea Crişului Alb, la Ribiţa: „*Această sfântă carte ce să numeaşte Liturghie pe rusie tipărită easte a sfântului schit Brazi din ţinutul Putnii la paraclisul cu hramul Schimbarea la faţă a Domnului nostru Iisus Hristos şi am scris când s-au legat de Gherasim monah sm<erit> de la schit la anul 1828. Dimitrie Ieroshi<m>, monah*".

Procurate anevoios, urmând drumuri întortocheate, neţinând cont de hotare, aceste cărţi „călătoare" erau păzite şi îngrijite pe măsura utilităţii sau a rarităţii lor. Un alt legător din satul Cinciş, redat într-o formă arhaică, notează pe un *Triod-penticostar* sârbesc, scos la mănăstirea Mrkşina, în 1566, exemplar păstrat în prezent la Biserica cu hramul „Sf. Nicolae" din Hunedoara: „*Această sfântă carte, anume Penticostar, l-au legat părintele popa Stan din Cilniciş. Domnul să-l pomenească pre dumnealui că l-au legat de pomană*".

Pe aceeaşi veche tipăritură, într-o confesiune care se distinge printr-o expresivitate aparte, sentimentul de înstrăinare al unui diac răbufneşte printre rânduri: „*Scris-am eu, diac Petru* ot *Delari, de aceast încă rog pre dumneata ca preot voi tare în domnul Hristos tot silesc cu nevoinţă ca să fac cu dumneata bun cunoştinţă, dar fiind omul în ţară străină nu i sa face inima senină, că fiind în străinătate, n-are nici o*

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

bunătate într-însa. Când grăiaşte bine să protivesc cu rău".

Evoluţia preţurilor este simptomatică pentru puterea economică a localităţilor şi, implicit, pentru studiul circulaţiei monetare din aceste ţinuturi. Cu un preţ relativ mare este luat, la 1805, un *Penticostar*, tipărit la Sibiu în acelaşi an: „*Acest Penticostar l-au cumpărat Crişan Mihai din Şăuleşti cu optsprezece florinţi şi l-au dat pe sama bisericii de pomană în anul 1805*".

Ca urmare a inflaţiei de bancnote, emise prin patenta din 15 ianuarie 1762, dar pătrunse pe piaţa Transilvaniei abia spre sfârşitul secolului al XVIII-lea[19], preţurile au urcat brusc. La Ormindea, pentru o *Evanghelie*, scoasă la Buda, în 1812, se dă, de asemenea, un preţ destul de ridicat. Cumpărătorul, Ştefan Lazăr, figurează în conscripţia urbarială a satului, din 1820[20], ca iobag pe domeniul baronului Iosif Nalatzi, având în posesia sa doar un iugăr de pământ arabil şi o jumătate de iugăr de fânaţ, dar suficient de motivat pentru a susţine un act caritabil de acest gen: „*Această sfântă şi dumnezeiască Evanghelie au cu <m> părat Ştefan Lazăr, cumpărătura 22 de zloţi şi cu soţia Agripa ca să le fie pomenire, ci de la sine ar sluji cu dânsa, iara cine s-or apuca a depărta de la besearica Ormindea să fie afurisit de cei trei sute şi optsprăzece de părinţi sfinţi, fiind preot Ioan. Martie 28, 1821*".

[19] Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 126.

[20] Arhivele Naționale Deva, fond Prefectura județului Hunedoara, dos. 2/1820.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

O altă carte apărută în oficina de la Buda, *Octoihul cu catavasier*, din 1826, ajunge pe Valea Mureşului, la Pojoga, după ce a fost plătit cu 15 florini: „*Cum că s-au predat banii pe această carte din casa sf<intei> bisericii Pojoga 15 fl. v. ca să fie a bisericii noastre eu aceasta cunosc şi mărturisesc. Pojoga, în 30 septem<brie>, anu 1833. Ioan Curuţ, preotul bisericii Pojoga*".

Nu de puţine ori, aşadar, fie că se specifica sau nu preţul exact al cărţii, apare menţiunea că este luată cu „bani buni" sau cu „bani drepţi". Pe foaia de gardă a unui exemplar din renumita *Carte românească de învăţătură*, apărută la Iaşi, în 1643[21], care provine din Zarand, este scris: „*Această sfântă Păuce<nie> easte a satului Bucureşcilor, luatu cu bani drepţi şi cine să va ispiti a o înstrăina să fie afurisit de 318 de părinţi sfinţi de la Nicheia şi anatema*". În interior, pe o filă albă, este specificat totuşi şi preţul în valoare de 20 de florini. Într-o altă notiţă de proprietate aflată pe forzaţul anterior al primei ediţii a *Strastnicului* de la Blaj, din 1753, identificat la Sălciva, se precizează: „*Această sfântă carte easte a lui popa Sava din Sălciva cumpărată pe bani buni*". Tot la Sălciva, în Hunedoara, pe ultima filă albă a *Penticostarului,* tipărit la Blaj, în 1768, se arată: „*Această sfântă carte easte cumpărată pre bani buni. Luna lui mai, 29, <1>803*". Această distincţie conferea cărţii statutul unui bun cu o valoare ridicată, la a cărui tranzacţie nu erau luate în considerare, de regulă, monedele mici, uzuale (denar, creiţar, groş, poltura, şustac), aşa-numiţii

[21] Cartea se află în prezent în colecţia Muzeului din Deva.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

„bani răi“, cu o largă circulaţie în rândul populaţiei transilvănene. Pentru a putea fi utilizate la cumpărarea unui bun de preţ, deci şi a unei cărţi, aceste piese divizionare erau preschimbate în „bani buni“, cu o valoare sigură (florini, taleri, galbeni imperiali, zloţi)[22]. Se explică astfel de ce preţul cărţilor este indicat în însemnări, de cele mai multe ori, prin astfel de unităţi monetare, cu toate că există şi cazuri, după cum am văzut, în care se exprima aceeaşi valoare prin subdiviziuni echivalente.

Pentru echivalenţele existente la un moment dat între bancnote şi florinii de argint sunt semnificative socotelile pe care protopopul Ioan Maximilian din Haţeg, pe care l-am întâlnit mai sus, le aşterne de astă dată pe un *Octoih*, tipărit la Buda, în 1811. Cronicarul nu uită să-i îndemne din nou pe cititori să aibă grijă de carte, anatema fiind deopotrivă pentru cei ce ar cuteza să o distrugă sau să o înstrăineze: „*Această sfântă carte ce se cheamă Octoih mare s-o cumpărat de la Buda cu douazeci de zloţ hârtia, ce fac arjint optu zloţ 8 z., la care popa Nicolae Muntianu au dat patru zloţ hârtie. Şi cantoru Petru Novac a dat doi zloţi hârtia. Crâznicu Andriş Cişmaşu un zlot, adecă 12 zloţ*

[22] În circulaţia monetară din Transilvania se întâlnesc curent în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea *galbenul imperial*, monedă de aur echivalentă cu 250 de creiţari sau 500 dinari, *florinul imperial* (= 50 creiţari sau 100 dinari), *florinul renan* (= 60 creiţari sau 120 dinari), *talerul imperial* (= 2 florini renani), *vonás forint* (= 51 creiţari), *florinul unguresc* (= 50 creiţari sau 100 dinari), *talerul cu coroană* (= 2 florini şi 12 creiţari), *talerul simplu* (= 2 florini ungureşti); era admis la început şi *zlotul românesc* (= 1,40 florini ungureşti, sau 1,10 florini renani), dar mai târziu, prin analogie, denumirea de zlot era dată în popor şi florinului.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

banii Paştilor hârtia. Şi protopopu Ioan Maximilian şi paroh sf<intei> bisearici au dat trisprăzece zloţ hârtia şi cu strădania lui s-o adus aşa această carte să fie a sfintei bisearici neunite din Haţeg. Şi rugăciunile ce să fac din sf. cartea aceasta să fie primite pentru sufletele celor ce o dat bani pentru ea şi cetitoriu bine să o grijească să nu o rupă ca să le fie primită rugăciunea, iară care nu vor griji-o sau o ar fura-o sau la o bisearică unită o ar da-o să fie afurisit de sf<ântul> sobor a 12 apostoli şi la judecata Domnului Iisus Hristos să se osândească în munca iadului cu diavoli să se muncească în vecii vecilor. Amin".

Faţă de inflaţia crescândă, în care banii de hârtie au început să aibă disagio în comparaţie cu monedele de argint, s-a recurs, în urma patentei din 1811, la o scădere a valorii bancnotelor de la 100 de florini la 20, iar prin patentele din 1816 şi 1817 li se reducea valoarea la 2/5; prin aceste devalorizări s-a ajuns ca o bancnotă de 100 de florini să fie preschimbată în 8 florini[23]. Această redresare este ilustrată printr-o achiziţie din 1820, de la Beriu, a *Octoihului* apărut la Bucureşti, în 1730: „*În anul 1820, eu, popa [...] acest Oftoic eu, popa Gheorghie Popovici l-am cumparat cu bani 6 zloţ de-o filă*".

Tranzacţiile în jurul unor cărţi îmbrăcau, uneori, o formă mai puţin obişnuită, plata făcându-se în natură. Astfel, pe un *Triod*, apărut la Bucureşti, în 1769, s-a plătit la Vaţa de Sus, lângă Brad, în acelaşi an, „o sută de cupe de vinars la Manea Todor Văceanul, cu îndemnarea lui popa Ignatie", în timp

[23] C. C. Kiriţescu, *op. cit.*, p. 127.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

ce *Chiriacodromionul* din 1699 era răscumpărat în 1830, la Frata, în judeţul Cluj, cu „24 de mierţe de cucuruz".

După patru ani de la apariţia sa, *Antologhionul* tipărit la Râmnic, în 1766, este cumpărat pentru biserica din Ocolişel, judeţul Cluj, în urma vânzării unor terenuri agricole, ceea ce ne arată că un bun spiritual prevala nu de puţine ori în mentalitatea oamenilor: „*Această sfântă carte, anume Mineiu, ou cu <m> părat satul Ocolişul Mic, fiind curator Faur Irimie, şi fiind şi eu Nistor popa Toader, şi Trica Veselie fiind curator, şi Vlad Mihăilă fiind şi el curatăr, şi am dat pe dânsa 20 şi 8 de vonaşi la protopop Gheorghie de la Agreş. Scris-am eu, popa Toader, şi am scrisu la casa dumisale Faor Irimie, anii Domnului 1770,* mesica *iunie, 24 de zile. Iar cine să va afla să o fure sau să o mute din besereca Ocolişului Mic să fie afurisit şi blăstămat de 318 părinţi sfinţi cari au făcut săbor. Şi având besereca o luncă de fânaţ în capul satului din sus şi având şi on pământ în Stână, în Pleşe, păstă şes şi cu aceste am ajutorat la luare cărţii. Şi o pădure este a beserecii, anume în Părăol Trestiii, şi cu acest s-au zidit sfânta beserecă şi iară om lăsat să rămâie la sfânta beserecă în veacul veacului. Iară cine să va afla hulitor şi lăpădat de lege, de va strica pomana beserecii, să fie supt anatema şi să margă la on loc cu Arie necredinciosul şi cu cei ce vor asculta de dânsul*".

Pentru a ne forma o imagine a nivelului preţurilor înregistrate în timp la achiziţionarea cărţilor, să urmărim, comparativ, costul unor produse agricole sau meşteşugăreşti, a unor mărfuri şi a

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

unor tarife pentru plata unor simbrii, convinşi că o valoare poate da etalonul celeilalte valori. La mijlocul secolului al XVII-lea, în satele din Transilvania se plăteau pentru o vacă 8 florini renani şi 20 creiţari, un viţel costa 1 florin şi 40 creiţari, iar o pereche de boi între 12 şi 30 de florini. În fine, o casă cu toate acareturile era evaluată în medie cu 12 florini şi maximum cu 30 florini. La 1774, confecţionarea unei trăsuri era răsplătită cu suma de 11 florini ungureşti, iar plata a 6 hamuri pentru cai era de 13 florini. În aceeaşi perioadă, simbria unui călăreţ era de 20 de florini, iar a unui vizitiu se ridica până la 24 de florini[24]. Raportat la aceste valori, preţul cărţilor era destul de ridicat, ceea ce ilustrează, o dată în plus, eforturile pe care le făcea omul medieval pentru a deţine aceste bunuri spirituale. Glosele aflate pe filele îngălbenite ale unor vechi monumente de limbă rămân undeva în memoria latentă a unei colectivităţi umane, ca mărturii relevante despre veacurile trecute, în care lectura era, în acelaşi timp, un pretext pentru meditaţii asupra micului univers al fiecărui prezumtiv cititor.

[24] Vezi, în acest sens, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, Budapest, 1895, p. 188, 193; Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, Arad, 1940, p. 123; Gr. Popiţi, *Mişcări de rezistenţă şi răzvrătire în Banat în anii 1774-1775*, în *Arhivele Statului. 125 de ani de activitate*, Bucureşti, 1957, p. 243; Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1985, p. 116-120; Florian Dudaş, *op. cit.*, p. 66-68.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

Elemente ale limbii vorbite

Examinate în general dintr-o perspectivă pur factologică, prin relevarea aproape în exclusivitate a aspectului conţinutistic, însemnările existente pe filele cărţilor vechi româneşti au rămas la periferia cercetării lingvistice. Dacă istoricul le creditează ca nişte izvoare documentare deloc neglijabile, el le reţine cu precădere „numai pe acelea care aduc o contribuţie cât de mică la cunoaşterea trecutului nostru, cu alte cuvinte numai acelea care au în ele o notă de istoricitate“[25].

Încă din secolul trecut, deşi ne aflăm într-o perioadă de ecloziune a curentului istoric, acest gen de texte începe să fie valorificat şi sub raport lingvistic. Între cele 32 de documente pe care B. P. Hasdeu le inserează în primul volum al monumentalei sale culegeri *Cuvente den bătrâni* (1878-1879), se află şi o *Notiţă pe o carte,* din 1571, interesul editării unor asemenea texte fiind, pentru savant, unul preponderent lingvistic, întrucât „scriitorii, lipsiţi de orice cultură ortografică, îşi dedeau silinţa de a transcrie întocmai pronunciaţiunea cea poporană“[26]. Conştient de valoarea acestui tezaur de date închis între scoarţele vechilor cărţi şi manuscrise, N. Iorga îl evidenţia, la rândul său, nu numai ca document istoric, ci şi lingvistic, căci „limba în care sunt scrise aceste

[25] Ilie Corfus, *op. cit*., p. VI-VII.

[26] B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550-1600.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, tom. I, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1983, p. 72.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

inscripţii, din vremea când se obişnuieşte întrebuinţarea şi la prilejuri solemne şi pentru scopuri socotite ca veşnice, în marginea veşniciei omeneşti, a graiului nostru, această limbă bogată, vie, cumpătată e un îndreptar nestrămutat pentru toate timpurile. În ea, apoi, cercetătorul dialectelor, al schimbărilor încete ale limbii, poate găsi lămuriri din cele mai preţuite"[27].

Incluse în categoria textelor neliterare, însemnările manuscrise furnizează, într-un grad mai ridicat decât textele traduse, informaţii preţioase privind răspândirea în trecut a unor fenomene de limbă, care pot deseori compensa penuria de documente din unele zone ale domeniului dacoromânesc. Dualismul sintactic pe care l-a sesizat în limba primelor texte româneşti i-a permis lui O. Densusianu[28] să pună în evidenţă dihotomia existentă între traduceri, marcate de influenţa originalelor, şi redactările originale (acte de cumpărare sau de vânzare, scrisori oficiale sau particulare etc.), apropiate de limba vorbită în perioada respectivă. Pe de altă parte, şi în textele neliterare apar anumite convenţii de exprimare, după modelul textelor slave similare, ceea ce nu le diminuează însă valoarea din punctul de vedere al limbii. Cu toate acestea, cele dintâi au prevalat în câmpul cercetărilor lingvistice, şi datorită faptului că, până la excelentul corpus de *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea,* absenţa unor ediţii riguroase de texte neliterare s-a repercutat asupra studiilor de istorie a limbii române şi de dialectologie istorică.

[27] *Inscripţii din bisericile României,* fasc. I, Bucureşti, 1905, p. VII.
[28] *Histoire de la langue roumaine,* tom. II, Paris, 1938, p. 372-375.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

Deşi provin dintr-o perioadă relativ târzie, în funcţie de sporirea tirajelor şi o mai intensă circulaţie a cărţii româneşti începând de la mijlocul secolului al XVII-lea, notiţele ologrefe se impun atenţiei nu atât prin vechimea atestării unor fonetisme sau lexeme, cât prin autenticitatea şi varietatea formelor înregistrate, în comparaţie cu cele întâlnite în documentele oficiale.

Dacă în cazul actelor de cancelarie, cu precădere al celor transilvănene, sunt sesizabile frecvente inadvertenţe de grafie şi oscilaţii de adaptare fonetică datorate originii străine a scribilor, notiţele la care ne referim, fiind documente particulare scrise de localnici, cu un simţ al normei mai atenuat, sunt în măsură să reflecte mult mai fidel limba vorbită în epoca consemnării lor şi chiar în intervale anterioare.

Aceste glose conţin, prin urmare, indicaţii privind atestarea unor fenomene fonetice dialectale, cuvinte şi variante dispărute din limba actuală, puţin cunoscute sau regionale, conservarea unor forme, a unor toponime şi antroponime în forma lor populară[29]. Înregistrarea cât mai adecvată a rostirii reale dintr-un anumit spaţiu geografic – însemnările fiind de regulă localizate şi datate cu exactitate – este probată de evidenţierea unor trăsături ale limbii vorbite[30],

[29] A se vedea şi Mihai Mitu, *Între bibliologie şi lingvistică (însemnările pe cărţi şi manuscrise – izvor pentru cercetarea etimologică)*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 3, p. 198-203; Eugen Pavel, *Témoignages onomastiques dans les anciennes notes manuscrites roumaines*, în *Onomastik*, Band I, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2002, p. 153-156.

[30] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediţie definitivă, vol. I, Bucureşti,

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

printre care reluarea şi repetarea subiectului şi a predicatului, anticiparea şi reluarea complementelor direct şi indirect, frecvenţa conjuncţiei coordonatoare *şi,* deasa întrebuinţare a demonstrativelor, anacolutul, o oralitate a stilului, în pofida convenţiilor de redactare, prin trecerea de la adresarea directă la cea mijlocită. Sunt texte care stau sub incidenţa normei uzuale, care rezidă de fapt în raportul existent între norma ideală, impusă de tradiţia literară, şi norma limbii vorbite[31].

Prin ilustrarea unora dintre aceste fenomene nu ne propunem decât să atragem atenţia asupra importanţei care trebuie acordată laturii formale în transcrierea însemnărilor, căci orice literarizare, tipizare sau eludare a unor forme fonematice dialectale îngustează sfera de interes a acestor texte şi le face practic inutilizabile pentru lingvişti, în special sub raport fonetic.

Unele dintre cataloagele de manuscrise sau de carte veche românească publicate în anii din urmă sunt defectuoase tocmai sub acest aspect, şi anume al metodologiei de lucru, printr-o transcriere ezitantă, cu lecţiuni eronate sau discutabile, în care se face de fapt un compromis între transcrierea interpretativă a însemnărilor şi transliteraţia lor. Aceste inconveniente, adăugate faptului că însemnările sunt mult dispersate, risipite pe filele unui mare număr de cărţi şi

Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 440, 526-527; Ion Gheţie, *Localizarea textelor vechi româneşti după criterii lingvistice,* în „Limba română", XVI, 1965, nr. 3, p. 394.

[31] Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare,* Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 75.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

manuscrise, fiind redactate de scribi cu deprinderi ale scrisului mai mult sau mai puţin exersate, pun cu acuitate problema editării lor critice, pe baza unor criterii judicios stabilite.

Din parcurgerea unor însemnări inedite provenite din diferite zone ale Transilvaniei, remarcăm, de la bun început, că structura acestora urmează îndeaproape formularul simplificat al documentelor oficiale, îndeosebi al actelor de proprietate. În cadrul stereotipiilor de exprimare sesizăm, astfel, prezenţa unor elemente diplomatice definitorii[32]: notificaţia (*să se ştie*), intitulaţia *(eu, popa Ionuţu de la Vidicul Chioarul)*; naraţia sau expoziţia, cu precizarea titlului cărţii, deseori plasată în faţa intitulaţiei, precum şi a amănuntelor legate de preocuparea sau de dania acesteia; dispoziţia *(să fie de folosinţă acestor suflete)*; clauza prohibitivă *(cum să fie neclătită den svântă besearică)*; sancţiunea *(cine o va fura să fie afurisit de 318 părinţi sfinţi)*; coroboraţia, cu numele scribului, care coincide uneori cu cel al persoanei specificate în intitulaţie; data, de obicei, în final sau, în unele cazuri, la începutul însemnării.

O notiţă semnificativă pe care o redăm de pe paginile *Evangheliei învăţătoare*, tipărită la Mănăstirea Deal, în 1644[33], este validată în final de autograful mitropolitului Simion Ştefan, precedat de semnul invocaţiei simbolice: „Vŭ lĕ(t) *1646. Au cumpărat această carte jupânul Ştefan den Belgrad şi o dat la*

[32] Cf. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1938, p. 64-162; Aurelian Sacerdoţeanu, *Introducere în diplomatică*. Extras din „Hrisovul", I, 1941, p. 14-19.

[33] Exemplar existent la BAR, filiala Cluj, cota CRV 277.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

svânta besearica unde easte hramul Svânta Troiță cea den gios să fie de slujbă svintei besearicii şi drept spăsenia lui şi derept pomană sufletul soției sale jupâneasa Marina şi fiiul lui Nicola şi Constantin, Nastasica şi Costadin, să fie de folosință acestor suflete împărăția cerului şi o dat în ziele mitropolitului Ştefan şi protopop Neacşul ot *Belgrad, cum să fie neclătită den svântă besearică. Iară cine să va ispiti să o ia de la svântă besearică sau să o vândză să fie procleat de Dumnezeu şi de la svinții* o(te)ci *318. Ştefan arhiepiscop. Amin*".

Textul ilustrează particularități ale graiurilor vorbite în sud-vestul Transilvaniei, din zona Mureşului mijlociu, printre care notăm nesincoparea lui *e(i)* în *direpț derept*, conservarea diftonguluui *i̯u* în *fiiul*, păstrarea africatei *ğ* în *gios*, folosirea formei iotacizate la un verb cu radicalul în *d*: *vândză*.

O tipică însemnare de proprietate, care are configurația unei liste de subscripție, este redactată pe filele unui exemplar din *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, din 1699, existent la Ciuleni, județul Cluj: „*Cu mila lui Dumnedzău, această carte, anume Poucenie, o au cumpărat direptu 21 de florinți, giumătate am dat eu, Handra Toma, 11 florinți dat protopop Mihaiu din Călata, Handri<i> Ioță 3 măriești, Jolda Antonie 3 horgoşi, Nadre Gligă 6 crivaci, Dan Ion un florint, Tudzeale Lucă 100 de bani, Nedea Toaderii 1 măriеş, Cord Creciun 2 măriești, Dărăcioaie 1 măriеş. Şi să fie titoru Handra Toma, să poarte de grije răzmiriție şi în mână de preuți streini să u vadză cum ținu. Dară cine or cumpăra, să or vinde, să or fura trecleat şi procleați să fii de 318 părinți din Nechiie. Pi viță, pe sămânță Handrea să să u grijească. Scris-am în Ciula,* m(sc)a,

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

iul., 1 zi, ai<i> Domnului 1700. Protopop Mihaiu ot *Călata*".

Printre fenomenele pe care le consemnăm sunt păstrarea lui *e* în *streini* şi a lui *u* aton în *preuți,* conservarea africatelor *dz* în *Dumnedzău* şi, respectiv, *ğ* în *giumătate,* menţinerea rostirii moi a lui *j* în *grije,* precum şi forma rotacizantă *mâră.* Textul mai conţine, de asemenea, la fel ca însemnările de la Surduc şi Cizer, din subcapitolul precedent, un eşantion reprezentativ de nume de persoană, concludent pentru stadiul consolidării numelui dublu şi coexistenţa formulelor antroponimice oficiale şi a celor populare.

Tot pe filele unui *Chiriacodromion* din 1699[34], protopopul Iancul din Geomal, judeţul Alba, consfinţeşte dania cărţii către Mănăstirea Mănăştur de la Cluj: „*Eu, popa Ionuțu de la Vidicul Chioarul, de la Prislop, am cumpărat aciste Poocinie în bani gata 20 de florinți ungurişti şi om dat la Mănăstirea Mănăşturu de la Cluj într-acista chip să-i fie la mănăstire până va trăbui feciorului miu Simion sau fetii mile, Petcă, atunci, să se poate luo de la besărecă la mărăducul mi<u>, c-am dăt cui mână va fie să ne pomenească la svânta leturghie. Ionuțu, Ion, Simion, Petcă, Lucaciu, Ion, Toma, Şimion, Todură, Glogorie. Scris-am 1701, fevruar, în 3 zile. Protopop Iancul de la Geomal*".

Notiţa este edificatoare pentru expansiunea unor fenomene de limbă, printre care conservarea rostirii etimologice cu *v* netrecut la *f* în *svânta,* păstrarea laringalei *h* în forma verbului *pohti,* durificarea lui *r*

[34] Exemplar păstrat la BCU Cluj, cota BRV 115 A.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

în *trăbui*, amplificarea cu *-a* deictic a adjectivului demonstrativ de apropiere: *acista chip*. Menţionăm şi o variantă lexicală diferită de cea înregistrată în DLR: *mărăduc*, cu sensul de 'urmaş, descendent'.

Ultima glosă pe care o transcriem de pe un *Chiriacodromion* bălgrădean aparţine preotului Simion din Călăţele, judeţul Cluj, care notează în 25 aprilie 1709, într-un stil asemănător cu cel pe care l-am întâlnit mai sus în însemnările de la Obârşia şi Hunedoara: *„Această sfântă carte îi cumpărat de Ştefănuţ din Călăţea pentru că i-au omorit un fecior o fată a lui Vitcă Crăciun, anume Nastea, adecă pentru dilcoşie şi dat la besearecа din Călăţele şi un clopot. Deci cine va citi pre ea să dzică să iarte Dumnădzău păcatele. Cine o va fura să fie afurisit de 318 părinţi sfinţi. Scris-am eu, popa Simion din Călăţele. Ai<i> Domnului 1709*, m(s)ca *april, 25* dnĭ".

Observăm prezenţa în text a unor fonetisme ca *besearecă*, în care *e* medial aton s-a conservat, fără să evolueze încă la *i*, prin disimilare, fenomen întâlnit şi în însemnările anterioare, păstrarea lui *e* etimologic în *adecă*, ocurenţa africatei *dz* în *dzică*, *Dumnedzău*, precum şi un arhaism fonetic în *omorit*, cu o formă apropiată de etimon; pe de altă parte, însă, nevelarizarea vocalei anterioare *i* după *r* forte se poate datora încadrării în grupa verbelor de conjugarea a IV-a terminate în *-i*. Sub aspect lexical, consemnăm forma *dilcoşie*, o variantă a lui *ghilcoşie*, cu sensul de 'omucidere', un derivat, neînregistrat în dicţionare, de la *ghilcoş*.

Sunt argumente suficiente, credem, în favoarea alcătuirii unui corpus cât mai complet al însemnărilor

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)

româneşti din secolele al XVI-lea – al XIX-lea, conceput după rigorile criticii textuale[35], care să se poate constitui în acel gen de lucrări capabil să deschidă noi orizonturi studiilor de istorie a limbii române, precum şi unor discipline conexe.

[35] Vezi şi Eugen Pavel, *Pentru un corpus al însemnărilor manuscrise româneşti*, în „Cercetări de lingvistică", XXXIV, 1989, nr. 1, p. 53-58.

BDD-B159-2 © 2007 Editura „Biblioteca Apostrof"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:44:54 UTC)